

Oikeuden ja talouden epistemologisista kytköksistä antroposeenissa: totalisoiva tieto ja eettisyyden haaste

Sanna Mustasaari – Marjo Ylhäinen

Tiivistelmä – Tutkimme artikkelissamme oikeuden ja talouden suhdetta uusliberaalin talouden hallinnan muotona laajan prekarisaatioteesin ja antroposeenille ominaisten tietämisen käytäntöjen valossa. Tarkastelemme feministisen tieteenteorian avulla oikeustieteen tietokäsitystä ja episteemisiä käytäntöjä ja pohdimme näistä lähtökohdista oikeustieteelliseen tutkimukseen liittyviä eettisiä ja positionaalisuutta koskevia kysymyksiä. Totalisoivan tiedon käsite liittyy tiedon ja tietämisen valtasuhteisiin, ja se on yhdistetty aiemmassa tutkimuksessa erityisesti eurosentriseen maskuliinisuuteen ja keskiluokkaisuuteen. Oikeuden totalisoiva tieto rakentuu episteemisissä käytännöissä, jotka tuottavat subjektista irrallaan olevia objektiivisiksi oletettuja institutionalisoituvia kuvitelmia ja käsitteellisiä muodostelmia, joiden ideaalina ominaisuutena on näennäinen objektiivisuus ja neutraalisuus. Tällainen tietokäsitys tekee vaikeaksi oikeustieteen, erityisesti lainopin, positionaalisuuden avaamisen ja ymmärtämisen merkitykselliseksi, tutkimusta koskevaksi valinnaksi. Tutkimuksen eettiset valinnat koskevat yhtä lailla koko oikeustieteen kenttää. Oikeudellisen ajattelun muutos on välttämätöntä kestävyyskriisin vuoksi, ja se edellyttää vallitsevan hallinnan muodon jatkuvaa kyseenalaistamista.

Asiasanat: antroposeeni, kestävyys, prekarisaatio, lainopin epistemologia, positionaalisuus

1. Johdanto

Uusliberaaliksi nimetyssä biopoliittisen hallinnan muodossa oikeus ja talous kietoutuvat yhteen monimutkaisissa suhdeverkostoissa, joissa ihmiset omaksuvat itsesuhteen taloudelliseen toimintaan orientoituvina vastuullisina yksilöinä.¹ Kuvaamme tätä yhteen kietoutumista, tai takkuuntumista, laajan prekarisaatioteesin käsitteellä,² joka yhdistyy antroposeeniin, eli historialliseen jatkumoon, jossa taloudellinen, sosiaalinen ja ekologinen kestävyyskriisi muodostuu.³ Kestävyyskriisin haasteista oikeudelle on kirjoitettu paljon jo aiemmin ja esimerkiksi *Mika Viljanen* on esittänyt, että antroposeenissa syntyviin haasteisiin vastaaaminen edellyttää myös yksityisoikeudellisen ajattelun perustan uudistamista.⁴ Jatkamme tätä keskustelua tarkastelemalla kysymystä feministisestä tieteenteoriasta käsin ja pohtimalla oikeuden tietoa totalisoivana tietona⁵, joka ylläpitää vallitsevaa talouden järjestystä. Oikeuden ja talouden suhde tässä artikkelissa hahmottuu siten asiantuntijatiedon rakenteen, tietokäsityksen ja hallinnan yhteen kietoutumisena.

1 Foucault 2004 ja 2008, Douzinas 2023, s. 27.

2 Jokinen – Venäläinen – Vähämäki 2015, Lorey 2015.

3 Steffen – Grinevald – Crutzen et al. 2011. Vuonna 2015 Yhdistyneiden kansakuntien (YK) jäsenmaat sopivat kestävän kehityksen toimintaohjelmasta (Agenda 2030) sekä kestävän kehityksen tavoitteista (Sustainable Development Goals, SDGs), jotka ohjaavat kestävän kehityksen edistämistä vuoteen 2030. Tavoitteita on yhteensä 17 ja alatavoitteita 169. Polykriisiin kytkeytyvä kestävyyshaaste kuitenkin noteerattiin jo 1980-luvulla. Tältä osin tavataan viitata v. 1987 Brundtland-komission raportissa asetettuun kestävyuden määrittelmään: “a strategy of social development that meets the needs of present without compromising the ability of future generations to meet their own needs”. Brundtland Commission, 1987. UN Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>.

4 Viljanen 2021.

5 Haraway 1988.

Tarkastelemme oikeustieteen tietokäsitystä ja oikeuden ja talouden suhdetta sekä oikeustieteen tuottamaa tietoa ja niihin liittyviä onto-epistemologisia käytäntöjä.⁶ Käytämme oikeustieteelliseen tutkimukseen liittyviä esimerkkejä sekä oikeustieteessä käytyjä tieteellisyttä koskevia kiistoja ymmärtääksemme paremmin oikeustieteellisen tutkimuksen paikantumista ja tiedon juurtumista sen käytäntöihin. Pyrimme purkamaan oikeustieteellistä tietoa koskevaa ymmärrystä ja pohtimaan oikeustieteelliseen tutkimukseen liittyviä eettisiä ja positionallisuutta koskevia kysymyksiä. Kysymme, millä tavoin oikeustieteellisen tiedon tuottaminen on yhtä hallinnan järjestyksen kanssa ja millaisia vaatimuksia tämä asettaa oikeustieteellisen tietämisen ja tutkimuksen eettisyydelle. Kysymys ei sinänsä ole uusi ja esimerkiksi feministinen oikeusfilosofia on kipuillut oikeustieteen objektiivisuutta ja universaaliutta painottavan itseymmärryksen kanssa.⁷ Sosiologi *Carol Smart* käsitteli klassikkotekstessään *Feminism and the Power of Law* oikeuden vastarintaa feministisen tiedon ja kritiikin haasteelle.⁸ Smartin mukaan oikeuden ja vallan suhteessa naisten kokemukset ja tieto määrittävät usein irrelevanteiksi, oikeuden maailman ulkopuoliksi. Kysymme artikkelissa, millainen oikeudellinen tieto tasa-arvosta on mahdollista maailmassa, jossa hyvinvointivaltion oikeus ei enää nojaa ajatukseen jatkuvasta kasvusta.

Artikkeli etenee siten, että luvussa kaksi tarkastelemme ”oikeuslasit päässä” antroposeenia ja laajaa prekarisaatioteesiä erityisesti *Isabell Loreyn* sekä *Eeva Jokisen*, *Juhana Venäläisen* ja *Jussi Vähämäen* esittämän pohjalta. Luvussa kolme tutkimme antroposeenia ja oikeuden tietoa *Donna Harawayn* kehittämien totalisoivan ja tilanteisen tiedon käsitteiden valossa ja esimerkkien kautta sekä tarkastelemme, millaisia totalisoivan tiedon piirteitä on oikeudellisissa tietämisen tavoissa. Luvussa neljä tutkimme oikeuden suhdetta valtaan ja konkretisoimme esittämäämme kysyen, millaisia eettisiä kysymyksiä oikeudellisen ajattelun positionaalisuuden mahdollisuudesta avautuu.

2. Antroposeeni ja laaja prekarisaatioteesi

2.1. Antroposeenin haaste

Antroposeenilla tarkoitetaan ajanjaksoa, joka alkoi teollisesta vallankumouksesta ja jolle on olennaista inhimillisen toiminnan ekspansiivinen vaikutus ekosfääriin.⁹ Esimerkiksi *Anna Grear* on viitannut antroposeenin käsitteellä luonnon vastuuttomaan hyödyntämiseen eurosentrisen petrokapitalismin ja teollisen konsumerismin nimissä.¹⁰ Antroposeeni on käsitteenä kiistely, ja termin mielekkyyttä on kotimaisessakin oikeuskirjallisuudessa kritisoitu.¹¹ Yhtäältä

6 Onto-epistemologialla tarkoitamme, ettei ontologisia ja epistemologisia kysymyksiä voi oikeastaan erottaa toisistaan. Haraway 1988, Barad 2007.

7 Leskinen 2022, s. 15-16, Niemi 2020, 2015, MacKinnon 1982, Lacey 1998.

8 Smart 1989.

9 Steffen et al 2011. Ballardini ja Così puolestaan nostavat immateriaalioikeuksien alalla keskusteluun ”heikon antroposeenin”, joka toimii vastapuolena oikeusjärjestelmää hallitsevalle ”vahvalle antroposeenille”, jolle on ominaista taloudellisen tehokkuuden korostaminen. ”Heikko antroposeeni” puolestaan merkitsisi etusijan antamista luonnon oikeuksille (rights of nature), jolloin luonnolla olisi välineellisen arvon sijasta itseisarvo. Ballardini – Così 2020.

10 Grear 2016.

11 Hollo (2020) suhtautuu ylipäättään kriittisesti antroposeenin käsitteeseen. Hollon mukaan on kiistanalaista pyrkiä osoittamaan ihmisen vaikutus aapalolla ulottuvan sen geologiaan saakka siinä määrin, että kyseessä olisi erityinen historiallinen ajanjakso. Hollo myös huomauttaa, ettei käsitteen käyttäjien keskuudessa vallitse myöskään yksimielisyyttä siitä, mille ajanjaksolle antroposeenin aikakausi sijoittuu.

antroposeenia on pidetty oivallisena käsitteenä kuvaamaan aikakautemme haasteita,¹² mutta toisaalta antroposeenin, ja vaihtoehdoksi ehdotetun kapitaloseenin käsitteitä on kritisoitu niiden tavasta kertoa kyynisesti väistämättä odottavasta tuhosta.¹³ Oma näkökulmamme kiinnittyy Grearin esiin tuomaan petrokapitalismin ja hyvinvointivaltion yhteyteen ja luonnon hyödyntämisen rajoihin, joka on havahduttanut moniulotteiseen kestävyyskriisiin. Olemme saavuttaneet vaiheen, jossa yhteiskunta ja sen instituutiot eivät voi jatkaa olemassaoloaan kuten aiemmin.

Antroposeenin taustasyöt ovat moninaiset, mutta keskeistä on fossiililla polttoaineilla tuotetun talouskasvun ja talousjärjestelmän vaikutus yhteiskuntaan ja planeettaan.¹⁴ Fossiililla polttoaineilla tuotettu talouskasvu on ollut myös hyvinvointivaltion tavoitteiden ja saavutusten edellytys,¹⁵ ja liberaali tasa-arvokin on nimenomaan kapitalistisen järjestyksen sisällä muotoutunutta tasa-arvoa.¹⁶ Artikkelissamme kytkemme antroposeenin tietämiseen ja tietoon siten, että antroposeeni edustaa oikeustieteellisen tietämisen ja tutkimuksen näyttämöä, jossa kaksi suurta, toisiinsa kytkeytyvää kertomusta yhdistyvät ja joihin oikeudellisen tietämisen tavat ja hierarkiat kytkeytyvät.¹⁷ Tällä näyttämöllä talouskasvusta voimansa saava mahdollisuuksien tasa-arvon kertomus on luvannut parempaa tulevaisuutta ja sosiaalisen nousun, herruuden, mahdollisuutta kaikille yhteiskunnan jäsenille sosioekonomisesta taustasta riippumatta. Lupaus on pitänyt sisällään tasa-arvoisen pääsyn sekä yhdenvertaiseen oikeussubjektiuteen että mahdollisuuden osallistua oikeudellisen tiedon tuottamiseen oikeuden kentän sisäisestä näkökulmasta.

Grearin ohella tarkastelumme linkittyy erityisesti Viljasen kriittiseen analyysiin yksityisoikeuden ja varallisuus oikeuden roolista antroposeenissa. Viljanen kysyy, ovatko varallisuus oikeusjuristit käymässä viivytystaistelua vanhan maailman puolesta ja saadaanko sillä aikaan muuta kuin vahinkoa.¹⁸ Hän hahmottelee riippuvuudelle, uusintamiselle ja rajallisuudelle perustuvaa vastuuoitoitunutta varallisuus oikeutta vastauksena antroposeenille.¹⁹ Varallisuus oikeuden tehtäväksi asettaisi ””tserajoitusten, huolehtimisen ja uusintamisen” oikeutena oleminen. Se edellyttäisi luopumista oikeusjärjestyksen perustana olevasta, yksityisautonomialle perustuvasta vapauskäsitteestä ja tahdonvapaudesta, joiden tilalle olisi tuotava huolenpito ja uusintaminen. Viljanen näkee tämänkaltaisesta ajattelutavasta viitteitä yritys vastuuoikeudessa ja *Juha Karhun* esittämässä presumptiivisessa kontekstualismissa²⁰, joiden asettamat velvollisuudet ovat Viljasen mukaan muita kuin moderneja velvollisuuksia.²¹

Bruno Latourin ajatteluun viitaten Viljanen toteaa antroposeenin merkitsevän, ”että se länsimaisen politiikan ontologinen muodostelma, jossa olemme tottuneet elämään, on viimeistään nyt tullut tiensä päähän. Tuo muodostelma perustui ajatukselle siitä, että luonto ja kult-

12 Moore 2016, s. 2.

13 Haraway 2016, s. 59.

14 Steffen et al 2011.

15 Fic – Ghate 2005, s. 572, Quadagno 1987, s. 11.

16 Smart 1989, s. 140.

17 Antroposeenia on lähestytty tiedon ja käytäntöjen kautta myös aiemmassa tutkimuksessa. Esimerkiksi Alhojärvi (2017) on huomauttanut, että antroposeeniin saatetaan viitata kertomuksen kaltaisena totalisoivana käytäntönä, jonka varassa oikeanlainen tieto rakentuu.

18 Viljanen 2021, s. 505-506.

19 Viljanen 2021, s. 514.

20 Ks. tarkemmin Pöyhönen 2000, Karhu 2003.

21 Viljanen 2021, s. 521-522.

tuuri olivat toisistaan erillisiä ilmiöitä. Luonto oli luontoa, ihmisestä riippumatonta. . . . Emme voi enää ajatella, että olisi kulttuurista ja ihmisestä erillinen luonto, joka on olemassa meistä juurikaan välittämättä.”²² Luonnon ja kulttuurin takkuuntuminen, eli erottamaton yhteenkietoutuneisuus, ja hoivalle perustuva talous ovat nähdäksemme keskeisiä tekijöitä sopeutumisessa ekokatastrofin seurauksiin.

Suomessa ekokatastrofin merkitystä oikeudelliselle tiedolle on tarkasteltu etenkin ympäristöoikeudessa, ja se näkyy esimerkiksi ympäristöoikeuden alan muutoksessa. Perinteisen kiinteistöoikeuden ja sittemmin luonnonsuojeluoikeuden rinnalle ja niiden ohi ovat nousseet kestävyysoikeus²³, vesioikeus, ilmasto-oikeus²⁴, energiaoikeus ja biodiversiteettioikeus. Kestävyyden (sustainability) merkitystä oikeudelliselle tiedonintressille, tarvetta sen uudelleen suuntaamiselle sekä merkitystä oikeudelliselle tiedolle on tarkasteltu myös muilla oikeudenaloilla kuin ympäristöoikeudessa. *Rosa Ballardini, Janne Kaisto ja Jukka Similä* kiinnittävät huomiota kiertotalouden mahdollisuuksiin ja lähestyvät kriittisesti perinteistä tapaa ymmärtää ”omaisuuden” hallinta ensisijaisesti yhden omistajan näkökulmasta immateriaali- ja varallisuusoikeudessa. He peräänkuuluttavat tarvetta ajatella yksityisoikeutta uudelleen.²⁵

Antroposeeni toteuttaa kapitalistista ekspansivista logikkaa, jossa kaikesta ja kaikista tulee joko ulospäin laajenemisen materiaalisia tai sisäänpäin, olemassaoloon itseensä laajenevia tuotantotekijöitä. Kehityksen päätepiirteenä voi olla luonnon loppuminen, kyyninen tarina siitä, miten väijäämättömälle ei voida mitään, ja miten meidän on luovuttava kaikesta siitä, minkä hyvinvointivaltion oikeus teki mahdolliseksi. Kestävyyskriisiä, joka uhkaa tehdä jatkuvan talouskasvun mahdottomaksi näyttäytyy polykriisinä²⁶, voidaan kuvata myös *laajan prekarisaatioteesin* käsitteellä. Laajassa prekarisaatioteesissä elämän epävarmuuden kokemus ulottuu kaikille elämänalueille, työmarkkinoiden lisäksi esimerkiksi hyvinvointivaltion jälkeisen ajan hoiva- ja perhesuhteisiin.²⁷ Kuvaamme seuraavaksi laajan prekarisaatioteesin avulla yhteiskunnan uusliberaalia hallinnan muotoa ja pyrimme näin osoittamaan antroposeenin ja laajan prekarisaatioteesin yhteyden.

2.2. Laaja prekarisaatioteesi

Talouden ja oikeuden suhde muotoutuu monimutkaisissa suhdeverkostoissa, joissa ihmiset omaksuvat itsesuhteen taloudelliseen toimintaan orientoituvina vastuullisina yksilöinä. Nämä biopoliittiset sommitelmat ovat hallinnan välineitä, jotka omaksutaan ruumiissa ja ruumiillistuvassa kokemuksessa.²⁸ ”Talous” tai talouden järjestys on tässä mielessä sisäistettyä

22 Viljanen 2021, s. 505.

23 Tuula Linna (2018) rakentaa kestäväen kehityksen oikeudellisen ulottuvuuden taloudellisen kehityksen, sosiaalisen hyvinvoinnin ja ympäristönsuojelun yhdistämiselle. Tiina Paloniitty puolestaan määrittelee kestävyysoikeuden oikeudenalat läpäisevänä tutkimusasetelmiin ja tutkimuskysymyksiin vaikuttavana periaatteena ja ”katalyyttina” kestäväen yhteiskuntaan siirtymisessä. Samalla hän näkee kestävyysoikeuden vaikutuksen merkityksellisenä yhteiskunta- ja oikeusjärjestyksen säilymisen reunahetkenä. Paloniitty 2022 s. 184.

24 Sanna S. Lehtinen (2021) esittelee teoreettis-filosofisen lähestymistavan, joka nojaa lakimaiseman, spatiaalisen oikeudenmukaisuuden ja repeämän käsitteisiin, joiden avulla hän käsittelee ”ongelmia siinä tilallis-ajallisissa kaikkeuden tilassa, johon ja jossa ilmasto-kriisi vaikuttaa”.

25 Ballardini – Kaisto – Similä 2021. Taina Pihlajarinne (2021) puolestaan korostaa tarvetta integroida kestävyysajattelu immateriaalioikeuden osaksi ja esittää, että kulttuurin voi joko ymmärtää yhtenä ekologisen, sosiaalisen ja taloudellisen pilarin rinnalle nousevana kestävyysulottuvuutena tai kestävyystavoitteiden taustalla vaikuttavana perustavanlaatuisena tekijänä.

26 Tooze 2022.

27 Jokinen – Venäläinen – Vähämäki 2015, s. 24. Kriittistä ks. Pyöriä – Ojala 2016.

28 Foucault 2004 ja 2008, Douzinas 2023, s. 27.

ymmärrystä siitä, miten kussakin talouden järjestyksessä tulee toimia ja millaista taloudellista toimijuutta on pyrittävä toteuttamaan. ”Oikeus” puolestaan tekee monimutkaisessa modernissa kapitalistisessa yhteiskunnassa taloudellisen toiminnan mahdolliseksi. Oikeus ei ole ai-noastaan taloudellisen tai poliittisen järjestelmän tuottama ylläpitämisen struktuuri²⁹ vaan se luo kapitalistisen talousjärjestyksen toiminnalle välttämättömiä instituutioita, käsitteitä ja oi-keuksia, ja on itsessään tuon järjestyksen edellytys.³⁰ Viljanen kuvaa instrumentaalista markki-navapautta ”neoliberaalin talousjärjestelmän elinehtona”, jossa markkinatoimijoiden oletetaan olevan järjestelmän edellyttämällä tavalla vapaita.³¹

Kapitalistisessa talousjärjestyksessä koettuja talouskasvun hidastumisia, taantumia, voidaan pitää joko kapitalismille ”luonnollisina” ilmiöinä tai niitä voidaan selittää nousukauden synnyttämällä huolettomuudella, joka johtaa liiallisten riskien ottamiseen ja sitä kautta epäonnis-tumisiin ja kriiseihin.³² Laajan prekarisaatioteesin ymmärryksessä keskeistä ei kuitenkaan ole talouskasvun taantuminen, vaan prekarisaation affektiiviset ulottuvuudet, jotka liittyvät muun muassa oikeudenmukaisuuteen, riskivarautumisen yksilöllistymiseen ja hallinnan mekanismien uudistumiseen.³³ Laajan prekarisaatioteesin ajattelemme kuvaavan hankalasti mitattavissa olevaa epävarmuuden hallinnan muuttuvaa järjestystä, josta esimerkiksi Isabell Lorey on kirjoittanut³⁴ ja jonka ylläpitämiseen oikeus osallistuu.

Isabell Loreyn käyttämä prekaariin liittyvä käsitteistö kiinnittyy ihmisyyteen väistämättä kuu-luvaan epävarmuuteen ja turvattomuuteen. Teoksessaan *State of Insecurity – Government of the Precarious* hän esittää, miten olemiseen liittyvää epävarmuutta pyritään ja on pyritty hallin-noimaan eri tavoin eri aikakausina ja millä tavalla epävarmuuden hallinta on yhteydessä talou-dellisen toiminnan järjestymisen tapaan.³⁵ Lorey ei käytä termiä laaja prekarisaatioteesi, mutta käsite sopii hänen ajatteluunsa. Siksi käytämme sitä kuvaamaan uusliberaalin ja jälkiteollisen talousjärjestelmän hallinnan muotoa. Oikeuden ja talouden takkuuntuviissa biopoliittisissa muodostelmissa talousjärjestyksen hallinnan tapa sisäistetään vapautena tehdä valintoja, joi-den avulla pyritään poistamaan elämän epävarmuutta. Samalla omaksutaan kunkin hallinnan-järjestyksen kannalta ideaalinen tapa olla taloudellisesti tuottava subjekti.³⁶

Loreyn mukaan kapitalistisen hallinnan fordistiselle muodolle oli keskeistä subjektin tasa-painottelu vapauden ja turvallisuuden välillä. Tätä valintaa hallinnoidaan, rajataan ja rajoitetaan ymmärryksellä siitä, mikä on normaali (maskuliinisen) elämän malli. Tästä mallista poikkeami-nen merkitsee marginaaliin asettumista. Normaalin ja kunnollisen elämän (mies)subjekti hal-litsee omaa epävarmuuttaan, itseään ja viettejään. Itsehallinnan tavoitteena on rakentaa omalla työllä ja sillä hankitulla omaisuudella turvattu elämä itselle ja omalle perheelle. Hyvinvointival-tio syntyy turvaamaan näitä normaalin edellytyksiä, työn tekemisen, elannon ansaitsemisen ja omaisuuden hankkimisen mahdollisuuksia. Subjekti asettuu erilaisiin elämänsä suhteisiin toteuttaen tätä normaalia taloudellisen toimijan ideaalia.³⁷

29 Ylhäinen 2015, s. 27-29.

30 Deakin – Gindis – Hodgson et al. 2017.

31 Viljanen, s. 508.

32 Gamble 2009, s. 36-38.

33 Jokinen – Venäläinen – Vähämäki 2015, s. 12.

34 Lorey 2015.

35 Ibid.

36 Douzinas 2023, s. 26.

37 Lorey 2015.

Uusliberaalin hallinnan muodossa subjekti joutuu tasapainoilemaan vapauden ja turvattuuden välillä. Ideaali subjekti sopeuttaa itsensä itsemuokkauksella tähän hallinnan järjestykseen. Elämän epävarmuuden hallinta on omalla vastuulla. On hallittava epävarmuutta olemalla jatkuvasti valmis uudistumaan ja muokkaamaan itseään. Uusliberaalille hallinnan järjestykselle on ominaista erilaisuus ja erottuminen, sillä vain sen avulla on mahdollista kilpailla vähäisistä resursseista.³⁸ On uudistuttava uudelleen kouluttautumalla, kilpailemalla ja sietämällä epävarmuutta. Tämä ”tohkeistuminen”³⁹ on uusliberaalille kapitalismille välttämätön kognitiivisen tuotannon tekijyyden ilmentymä. Se on innostuneisuutta, yhdessä innostumista, yhdessä kohkaamista, hypettämistä, itsensä kehittämistä ja kaikkeen pystymistä. Se on vapautumista, jonka uusliberaali talousrakenteen voi ottaa käyttöönsä.⁴⁰ Yhteiskunnan turvaverkko tuottaa ulkoista turvallisuutta ja käyttää siihen mahdollisimman vähän resursseja. Epävarmuutta hallitaan vieraisiin kohdistuvalla pelolla.⁴¹

Laajalle prekarisaatioteesille ominaista on myös yhteiskunnallisten instituutioiden huokoistuminen. Huokoistuneessa yhteiskunnassa erilaiset vanhasta poikkeavat tai kokonaan uudet ilmiöt valuvat perinteisten yhteiskunnallisten instituutioiden ohi tai läpi tarttumatta ja jäämättä kiinni rakenteisiin.⁴² Myös oikeus huokoistuu. Institutionalisoitunut oikeus huomaa ne asiat ja ilmiöt, jotka rakentuvat sille tutulla tavalla ja kytkeytyvät modernin oikeuden syvärakenteisiin⁴³, sedimentteihin, eli niihin ilmiöihin, jotka näyttäytyvät oikeudellisen ajattelun ja oikeuskulttuurin syvärakenteen kannalta relevanteilta. Oikeudelle on ominaista pyrkimys säilyttää ja ylläpitää olemassa olevaa järjestystä.⁴⁴ Säilyttämiseen osallistuu sekä liberaali ymmärrys hallinnan kohteesta oikeussubjektina (*homo juridicus*) että uusliberaali ymmärrys hallinnan kohteesta taloudellisena toimijana (*homo oeconomicus*).⁴⁵

Pyrkimys säilyttää olemassa olevaa oikeudellista tietämisen tapaa on hallintaa, jota voidaan totutusta poikkeavien ja uusien yhteiskunnallisesti merkittäviltä näyttävien ilmiöiden yhteydessä pyrkiä vahvistamaan erilaisilla symbolisilla lainsäädäntöön liittyvillä toimenpiteillä. Esimerkiksi työsuhteen muutoslain 1 luvun 1 §:n muutoksen taustalla oli joillain aloilla yleistynyt työntekijyyttä muistuttava itsensä työllistäminen, joka haastoi työoikeuden tavan jäsentää itsensä työsuhteen tunnusmerkkien kautta. Ratkaisu pyrittiin löytämään säätämällä lailla oikeuskäytännössä ja oikeuskirjallisuudessa vakiintuneesta tulkinnasta, jonka mukaan työsuhteen tunnusmerkkien täyttymistä arvioidaan viime kädessä kokonaisharkinnalla ottamalla huomioon työn tekemiseen liittyvät tosiasialliset olosuhteet.⁴⁶

Laajalle prekarisaatioteesille ja antroposeeninäyttämölle on yhteistä uusliberaalin talousjärjestyksen hallinnan tavat sekä tietoon liittyvä onto-epistemologinen epävarmuus. Talousjärjestys, jonka keskeinen tuotantotekijä on epävarmuus ja vaatimus subjektin jatkuvasta itsera-

38 Lorey 2015, s. 63-64.

39 Jokinen – Venäläinen – Vähämäki 2015, s. 12.

40 Jokinen 2015, s. 36.

41 Lorey 2015, s. 63-64. Epävarmuuden hallinnan tätä ulottuvuutta voidaan lähestyä myös turvallistamisen käsitteen kautta. Ks. esim. Kiikeri 2024.

42 Jokinen – Venäläinen – Vähämäki 2015, s. 11-12.

43 Tuori 2000, s. 202-206.

44 Murphy 1994, s. 73, Ylhäinen 2015, s. 27-29.

45 Foucault 2004 ja 2008, Douzinas 2023, s. 26.

46 Tiitinen – Kröger 2012, HE 215/2022 vp, s. 17. Näihin riippuvuussuhteisiin ei kuitenkaan lueta työtekeväen henkilön tosiasiallisesti heikkoa tai alistetta taloudellista asemaa, vaan arviointi tehdään työn tekemiseen liittyviä olosuhteita tulkitsamalla.

kennuksesta ja uudistumisesta, edellyttää subjektilta oman epävarmuutensa haltuun ottamista. Hallinta ei enää pääasiallisesti toteudu normaalista poikkeamisen sanktioimisena, vaan esimerkiksi monenlaiset perheet, seksuaalisuudet ja sukupuolisuudet voivat olla hyväksytyjä ja tunnustettuja ja modernin oikeuden ihmisoikeusperustaisen yhdenvertaisuuden puitteissa suojaajia.⁴⁷ Tosiasiallisesti perheeseen liittyvä taloudellisen epävarmuuden riskin sietäminen kuuluu kuitenkin tässä hallinnan muodostelmassa yksilöille.

Perhe-elämän alueella yksilön itsehallinta muodostuu ymmärryksestä, että kaikki perheeseen liittyvät riskit ovat yksilön vastuulla. Tämä näkyy jatkuvana perhesuhteisiin ja hoivaan liittyvien riskien arviointina.⁴⁸ Kuten perhesosiologi *Anna-Majja Castrén* on todennut, ihmiset eivät perheen perustamista harkitessaan ensisijaisesti mieli kestävyysvajetta tai synnytystalkoita. Jos perheen perustamista ja lasten saamista halutaan tukea, olisi Castrénin mukaan vahvistettava luottamusta siihen, että yhteiskunta tarvittaessa tukee perhettä.⁴⁹ Myös eroperheessä hallinta keskittyy hyvän erovanhemmuuden kultivointiin yksilöissä, joiden vastuulla on toteuttaa neuvottelevan ja sopimuksellisen erovanhemmuuden ideaalia.⁵⁰ Samalla työhön ja hoivaan liittyvien vastuiden sukupuolittunut jako jää usein näkymättömäksi.⁵¹

Ymmärrys työstä rakentuu oikeudellisesti tavalla, joka jättää välttämättömän, ihmiskuntaa uusintavan ja sitä ylläpitävän hoivatyön työoikeudellisen ymmärryksen ulkoreunalle tai kokonaan ulkopuolelle.⁵² Ymmärrys perheestä puolestaan rakentuu yksityisen piiriin kuuluvalla valinnanvapaudelle, jossa hoivavastuu hahmottuu yksilön elämäntapaa koskevaksi valinnaksi. Juuri laaja prekarisaatioteesi, joka kuvaa tehotalouden läpituunkemaa ihmisenä olemista, tekee vastuullisuudelle, riippuvaisuudelle ja itserajoitukselle perustuvasta oikeudellisesta ajattelusta erityisen haastavaa, vaikka vastuunottamisen ja huolehtimisen oikeuden kehittäminen olisi juuri nyt elintärkeää. Tämä edellyttäisi luopumista kyynisestä luonnon lopun ajatuksesta⁵³ ja katseen siirtämistä kohti takkuuntunutta luontoelämää, jossa tasa-arvoisesta herruuden tavoittelusta siirrytään miettimään, millä tavalla tasa-arvoa tulevaisuudessa tuotetaan, ja millaista muutosta oikeudellisessa tiedossa se edellyttää.

3. Antroposeeni ja oikeuden tieto

3.1. Oikeus ja valta

”[O]ikeusjärjestys tarkoittaa oikeudelliseen muotoon puettujen yhteiskunnallisten valtasuhteiden kokonaisuutta.”⁵⁴

Oikeudellinen tieto ja sen tuottamiseen liittyvät episteemiset käytännöt ovat kytköksissä yhteiskunnallisen vallan kenttiin ja ylläpitävät ja uusintavat vallan järjestystä.⁵⁵ *Pierre Bourdieu*n

47 Tunnustussuhteiden näkökulmasta tätä on käsitelty Mustasaari 2017. Tunnustamisesta ja normaalin rajoista kamppaillaan ja esimerkiksi autoritäärisen politiikan vallitessa nämä kamppailut saattavat kiihtyä.

48 Castrén ym. 2019.

49 Anna-Majja Castrénin haastattelu Perheyhteiskunta-blogissa, Luotonen 2024.

50 Koulu 2014.

51 Mustasaari 2024, Heenan 2021, Lauri 2019.

52 Adams 2022, s. 168-172.

53 Puhetta antroposeenista on kritisoitu siitä, että se tuottaa länsimaiselle ajattelulle tyypillisellä tavalla yhden ainoan totalisoivan ja lohduttoman kertomuksen väijäämättömästä lopunajasta. Haraway 2016, s. 59-60.

54 Björne 1979, s. 2.

55 Bourdieu 1987.

mukaan oikeuden ja vallan kentän sidos ja oikeuden voima rakentuu oikeudellisen kielen erityisyyden varaan, sillä oikeuden sanoilla on erityinen todellisuutta tuottava voima, jonka oikeudelliset käytännöt ja instituutiot takaavat.⁵⁶ Oikeustiede tuottaa oikeuden kentälle välttämättömät käsitteet ja periaatteet, jotka takaavat oikeuden kentän neutraalin ja objektiivisen illuusion säilymisen. Oikeustieteen tehtävänä oikeuden kentän autonomisuuden illuusion ylläpitämisessä on kääntää sanat oikeudellisesti merkitykselliseksi käsitteiksi ja periaatteiksi, jotka osallistuvat vallan järjestyksen ylläpitämiseen.⁵⁷

Oikeudellisen tietämisen tapa on oikeudellista pääomaa, asiantuntijahabitukseen rakenteistunut maailmaan orientoitumisen ja maailman katsomisen tapa, jolle on ominaista tietty ymmärrys oikeudesta ja oikeudellisen tiedon epistemologiasta.⁵⁸ Habituksessa sisäistetään kentän säännöt, eli tieto siitä, miten kentän peliä pelataan: millaisia lausumia kentällä voi esittää, miten ne voi kiistää ja millä tavoin ne tulee perustella.⁵⁹ Sääntöjen hallitseminen on pääomaa, jonka avulla voi pitää hallussaan oikeuden kentän positiota ja osallistua oikeudellisen verkoston muodostamaan valtapeliin.⁶⁰ Oikeuden kentän position hallussa pitäminen edellyttää oikeanlaista positionaalisuutta, oikeanlaista juristina olemista ja oikeanlaisen tiedon omaamisen käytäntöjä, joita pontevasti puolustetaan. Oikeudella, ja erityisesti oikeudella symbolisena vallankäyttönä on modernissa yhteiskunnassa keskeinen rooli, joka liittyy habituksessa sisäistettyjen käyttäytymissääntöjen, esimerkiksi uskonnollisten usein kirjoittamattomien sääntöjen korvautumiseen oikeudellisilla säännöillä ja oikeusjärjestelmällä.⁶¹

Oikeudellisen tiedon ideaalina ominaisuutena on oikeudellisen tiedon näennäinen objektiivisuus ja neutraalisuus, ja tämän illuusion ylläpitäminen on oikeuden kentän hegemonian ja autonomian säilyttämisen edellytys.⁶² Vaatimus oikeustieteellisen tiedon neutraliteettiin perustuvasta objektiivisuudesta on samanaikaisesti sekä suvereenin (mieli)vallan rajoittamista koskeva vaatimus että totalisoivan tiedon ylläpitämisen käytäntö.

Oikeustieteen sisäisestä moni-ilmeisyydestä ja jatkuvasta keskustelusta⁶³ huolimatta oikeuden kentän toimijat pyrkivät pitämään yllä illuusiota kentän autonomiasta, ja siten ylläpitämään vallitsevaa hallinnan järjestystä.⁶⁴ Oikeustieteen suhde valtaan voidaan palauttaa ilmiöön, johon Tuori viittaa oikeustieteen kaksoiskansalaisuutena.⁶⁵ Oikeustiede, erityisesti lainoppi, on samanaikaisesti tieteellinen ja oikeudellinen (yhteiskunnallinen) käytäntö. Se tuottaa tietoa muihin oikeudellisiin käytäntöihin ja muokkaa omaa kohdettaan.

3.2. Totalisoiva ja tilanteinen tieto

Olemme edellä kuvanneet uusliberaalin hallinnan muutosta käyttämällä antroposeenin ja laajan prekarisaatioteesin käsitteitä ja kuvanneet oikeuden merkitystä hallinnan ylläpitämisessä.

⁵⁶ Bourdieu 1987.

⁵⁷ Bourdieu 1987.

⁵⁸ Ylhäinen 2015, s. 19-20.

⁵⁹ Bourdieu 1987, Bourdieu 1988.

⁶⁰ Bourdieu 1987, Ylhäinen 2010.

⁶¹ Ylhäinen 2015.

⁶² Ibid.

⁶³ Rautiainen et al. 2023, s. 110, Wilhelmsson 2020, s. 1172, Hirvonen 2020, s. 956.

⁶⁴ Bourdieu 1987, Ylhäinen 2010, s. 22-23.

⁶⁵ Tuori 2000, s. 161-163.

Uusliberaalin hallinnan muutoksessa on kyse työn ja pääoman välistä suhdetta laajemmasta, kaikkialle ulottuvasta elämän murroksesta, jossa talouden edellytyksistä tulee sisäistettyjä, jatkuvaa itsemuokkausta vaativia olemassaolon ehtoja, jotta kilpailussa menestyminen olisi mahdollista.⁶⁶ Uusliberaali hallinta tuottaa toisteista kertomusta epävarmuuden ja vapauden suhteesta, joka sisäistetään ideaaleina yksilön resilienssistä ja taloudellisesta, kilpailuun valmiista toimijuudesta.

Antroposeeni käsitteenä ja diskurssina jäsentää tiedon tilaa erityisellä tavalla, kuten esimerkiksi *Tuomo Alhojärvi* on kuvannut. Antroposeenissa tapahtuvalle tiedolle on ominaista, että tieto rakentuu suurten, hegemonisten kertomusten varassa.⁶⁷ Antroposeenikertomuksen hegemonisuus tuottaa epistemologisen rakenteen, jossa tietoihin orientoidutaan vaihtoehdoille sokealla ja totalisoivalla tavalla.⁶⁸

Totalisoivalla tiedolla tarkoitetaan tietoa, joka pyritään esittämään ainoana oikeana ja relevanttina tulkintana todellisuudesta. Donna Harawayn mukaan totalisoivan tiedon objektiivisuus perustuu havaitsevan subjektin ja katseen kohteena olevan objektin erottamiseen, eli tiedon ja tietämisen käytäntöjen etäännyttämiseen ruumiista ja kehollisista kokemuksista, esimerkiksi affekteista.⁶⁹ Totalisoivan tiedon käsite on osa biopoliittista hallintaa, tiedon ja tietämisen valtasuhteita ja oikeana pidetyn tiedon hallussapitoa. Totalisoiva tieto pyrkii piilottamaan subjektiivisuutensa häivyttämällä tiedontuottamiseen liittyvät intressit ja muut tiedontuottamiseen ja -tuottajan positioon liittyvät seikat. Aiemmassa tutkimuksessa totalisoivan tiedon käsite on yhdistetty erityisesti eurosentriseen maskuliinisuuteen ja keskiluokkaisuuteen.⁷⁰ Totalisoiva tieto on positionaalisuudesta vapaata, puhdasta, hierarkisesti ja positivistisesti järjestäytyntä, jopa arrogantia ymmärrystä objektiiviseksi määrittävästä tiedosta.

Tilanteinen tieto on puolestaan paikallista ja sensitiivistä, kehon katseessa rakentuvaa ja performatiivista tietoa.⁷¹ Tällainen tieto on monimutkaista, ristiriitaista ja rakenteistavaa, ja sen rationaalisuus on pysähtymätöntä kriittistä tulkintaa. Tilanteisen tiedon rationaalisuus ei rakennu hierarkkisesti, vaan yhdistämällä paikalliset, osittaiset tiedot ja epävarmat äännet yhteiseksi, kollektiiviseksi subjektipositioksi.⁷² Antroposeeninäyttämöllä positionaalisen, tilanteisen tiedon käsitteellistäminen lisää kriittistä ymmärrystä niistä episteemisistä käytännöistä, joissa tieto muotoutuu. Se avulla voidaan tunnistaa antroposeeninäyttämölle tyypillisen totalisoivan orientoitumisen tietoon, mikä synnyttää tarpeen tutkia arvoissa, kulttuurissa, historiassa ja teorianmuodostuksen kysymyksenasetteluissa näkyvää objektiivisuutta.⁷³

Tilanteisessa tiedossa ei ole siten kyse ainoastaan tutkimuksen tekijän position avoimesta aukikirjoittamisesta tai tutkimuksellisten valintojen selventämisestä. Tilanteisessa tiedossa ei myöskään ole kyse subjektiivisesta tiedosta, vaan prosessista, jossa positionaalisuus tunnustetaan ja tunnistetaan, ja jonka rationaalisuuden ja objektiivisuuden tuottaa vasta sen kollektiivinen yhteensovittaminen. Tilanteisen tiedon käsite on siksi hankala erityisesti lainopille, sillä se

66 Douzinas 2023, s. 27.

67 Gear 2020, Alhojärvi 2017, Castree 2015.

68 Gear 2020.

69 Haraway 1986.

70 Arvidsson 2023.

71 Haraway 1986.

72 Ibid.

73 Harding 2015.

haastaa käsityksen universaalista, kasvottomasta ja yhdenvertaisesta oikeudesta. Tilanteisessa tiedossa on kysymys lähtökohtien avaamisesta, ja sen merkitys on siinä, että se haastaa pohtimaan, miten ja millä tavoin oikeudellisen tiedon tuottamisen totalisoiva luonne olisi mahdollista tehdä näkyväksi. Olemme toisaalla pohtineet tilanteista tietoa episteemisen etuoikeuden⁷⁴ käsitteen avulla. Episteemisen etuoikeuden käsite keskittää tarkastelun pääsäännön sijasta reunoille, pääsäännön vahvistaviin poikkeuksiin ja tekee näin mahdolliseksi tunnistaa oikeudellisen tiedon marginalisoimat katseet.⁷⁵

4. Oikeudellisen tiedon totalisoivat tendenssit ja eettisyyden haaste

4.1. Oikeus totalisoivana tietona

Edellä esittämässämme viitekehyksessä oikeus totalisoivana tietona voidaan ymmärtää oikeudellisen kehikon vaihtoehdottomuutena. Tämä vaihtoehdottomuus voi näyttäytyä itsepuolustuksena, jossa oikeuden neutraali ja objektiivinen luonne asettuu intresseistä vapaaksi, puolustettavaksi ideaaliksi. Siinä missä humanistisissa ja sosiaalitieteissä on jo kauan painotettu, ettei tiedon tuottaminen ole eikä voi olla riippumatonta siitä, kuka tietoa tuottaa ja miten ja miksi sitä tuotetaan⁷⁶, ei oikeustieteellinen, erityisesti lainopillinen, tutkimus ole suhtautunut omaan tietoonsa samalla tavoin refleksiivisesti, vaan tätä koskevat kysymykset on ratkaistu tyhjentävästi jääviyssäännöksiin. Kysymys positionaalisuudesta on jätetty oikeusrealisteille, ja lainoppi on paljolti vapauttanut itsensä positionaalisuuteen liittyvästä pohdinnasta.⁷⁷

Ollakseen totalisoivaa, eli voidakseen esiintyä ainoana oikeana tulkintana todellisuudesta, on tiedon kyettävä häivyttämään oma positionaalisuutensa. Myös oikeustieteessä käytyjä, toisinaan kiivaita kiistoja voidaan hahmottaa tästä näkökulmasta. Esimerkiksi *Santtu Raitasuo* vero-oikeuden käytäntöjä kritisoivan väitöstutkimuksen ja erityisesti sen Lakimies-lehdessä julkaistun vertaisarvioidun osatutkimuksen vastaanotto osoittaa, että oikeuden kentän neutraaliuden ja universaalien tiedon luonteen haastaminen saattaa johtaa vastareaktioon, jonka ytimessä on tulkintamme mukaan totalisoivan tiedon (itse)puolustus.⁷⁸

Raitasuo esittää väitöstutkimuksessaan, että vaikka lainopillinen verotutkimus nähdään usein teknisenä asiantuntijatyönä, joka lisää lainkäytön ennustettavuutta tai auttaa tuomareita löytämään perustellun tulkintavaihtoehdon kiperissä tulkintakysymyksissä, liittyy myös näennäisesti neutraaliin vero-oikeustieteeseen intressistiriitoja ja taloudellisen ja poliittisen vallan käyttöä.⁷⁹ Oikeus on Raitasuo mukaan varsinkin kiperien kysymysten osalta perustavanlaatuisesti indeterminantia, siis monitulkintaista ja arvosidonnaista, mutta

vallitsevan implisiittisen oletuksen mukaan kaikki lainopillisen verotutkimuksen tekijät lähestyvät oikeuslähteitä samasta näkökulmasta ja [kuin] heillä olisi

⁷⁴ Sweet 2020.

⁷⁵ Ylhäinen – Mustasaari 2025 (painossa).

⁷⁶ Venäläinen – Kinnunen 2021.

⁷⁷ Helin 2015, s. 801.

⁷⁸ Raitasuo 2018, 2019; Penttilä 2019, Juusela 2019, Äimä 2019.

⁷⁹ Raitasuo 2022.

jonkinlainen yhteinen tiedonintressi riippumatta siitä, minkälaisesta instituutionalisesta positioista tutkimusta tehdään. Näin ollen asianajotoimiston osakkaan näkökulma verotutkimukseen olisi samanlainen kuin verovirkamiehen tai hallinto-oikeuden tuomarin.⁸⁰

Raitasuo korostaakin lainopin positionaalisuuden huomioon ottavaa luentaa ja tulkitsijoiden intressiristiriidat, sidonnaisuudet ja aiemmat kannanotot huomioon ottavaa tutkimus-etiikkaa.⁸¹ Tässä oikeudellisen tiedon totalisoiva tendenssi näyttäytyy melko selväpiirteisenä itsepuolustuksena, joka seuraa siitä, että oikeuden neutraalius ja objektiivisuus sekä tulkinta-yhteisön jäsenten intressittömyys asetetaan kyseenalaiseksi.

Vaihtoehdottomuus voi näyttäytyä itsepuolustuksen ohella myös muotolaatikon omaisena rakenteena, jonka aukkoihin kaikkien ilmiöiden on mahdollista, riippumatta siitä, onko laatikko niille ylipäänsä sopiva. Totalisoivasta tiedosta onkin kysymys myös silloin, kun oikeudellinen kehikko ei kykene käsittelemään ilmiöitä, jotka sen kentälle tulevat tai kun tietynlaiset haitat määritellään oikeudellisen tiedon kannalta irrelevanteiksi.⁸²

Esimerkiksi perheoikeus eroaa monissa kohdin yleisestä varallisuusoikeudesta esimerkiksi korostuneiden heikomman suojaan liittyvien näkökohtien ja taloudellisia seuraamuksia perhesuhteisiin liittyvän sääntelyn osalta.⁸³ Se perustuu kuitenkin käsitteellistyksille, joiden perusteella perhevarallisuusoikeus, hoivaan liittyvät kysymykset ja perhesuhteen muut seuraukset erotetaan toisistaan.⁸⁴ Perhesuhteiden oikeudellisessa sääntelyssä on melko olemattomasti otettu huomioon lähisuhdeväkivallan yleisyys, pitkäkestoisuus ja monimuotoisuus. Juuri tässä totalisoiva tieto ja sen erityinen episteeminen tietämättömyys tulee näkyviin. Vaikka uhrien kärsimät vahingot ja haitat olisivat seurausta väkivaltaisesta suhteesta, jää kärsitty haitta helposti näkymättömiin kaikilla perheen sääntelyn kentillä; suhteen seurauksia pidetään oikeudellisesti merkityksettöminä sekä varallisuusoikeudessa että lasten huoltajuudesta ja tapaamisesta päätettäessä.⁸⁵

Työoikeudellisille tiedon ja tietämisen käytännöille on puolestaan tyypillistä läheinen yhteys niihin realitodellisuuden kamppailuihin, joista se on syntynyt. Hyvinvointivaltiollinen kertomus rakentui työn ja työtä vailla olemisen riskin hallinnalle, jossa epävarmuudelta suojauduttiin osallistumalla talouskasvun tuottamiseen. Työoikeudella ja työperustaisella sosiaaliturvala uusinnettiin kapitalistiselle tuotantomallille välttämätöntä työvoima ja esimerkiksi määräaikaisten työsuhteet asettuivat osaksi työvoiman joustavaa käyttämistä.⁸⁶ Myös suojeltavien riskien tunnistaminen on yhteydessä kulloinkin vallitsevaan talouden järjestykseen. Esimerkiksi fyysiselle terveydelle vaarallisiin työympäristön riskeihin, kuten työtapaturmiin ja niiden aiheuttaman työkyvyttömyyden seurauksiin puuttuminen, oli teollistuvan yhteiskunnan keskiössä, jolloin työtätekevän ruumiin suojele oli tuotannolle tärkeää. Sen rinnalle ovat nousseet psykiset ja psykososiaaliset työhön liittyvät riskit teetettävän työn ja sen järjestämistapojen muuttuessa. Keskeistä on työntekijän mielen ja sosiaalisuuden suojeleminen.

80 Raitasuo 2022, s. 85.

81 Samansuuntaisesti Helin 2015.

82 Smart 1989.

83 Kangas 2023, Helin 2004.

84 Heenan 2021, s. 388.

85 Mustasaari 2024, Heenan 2021, Hautanen 2010.

86 Henning 1984.

Työoikeus on yksityisoikeuden marginaalissa silloin, kun yksityisoikeus rakentuu pääoman haltijoiden intressien ylläpitämisen ja edistämisen pohjalta.⁸⁷ Siinä missä vapaus ja yksityisautonomia esiintyi yksityisoikeudellisten periaatteiden keskeisenä rakentavana periaatteena⁸⁸, työoikeudessa juuri työntekijän vapauden myyminen perusti oikeudenalan keskeiset käsitteet ja periaatteet. Näistä tärkeimmäksi muodostui ajatus vapautensa myyneen työntekijän alisteisesta asemasta ja työntekijän suojelusta työnantajan (mieli)vallalta. Suomen työoikeudessa alisteinen asema kiteytyy työsuhteen käsitteessä ja työntekijän suojelun periaatteessa. Totalisoivan työoikeudellisen tiedon voi havaita esimerkiksi siinä, miten erot ja erilaisuus työoikeudessa rakentuvat aina suhteessa ideaalityyppeihin. Muita työn tekemisen muotoja verrataan työsuhteeseen, johon liittyy sekä lainsäädännön että kollektiivisten sopimusten tarjoama turva. Puhe epätyypillisestä työstä kiinnittää katseen normaaliin työhön, joka on pysyvämpää, vakaata ja tuo parempaa turvaa. Ideaalityyppi suojattavasta työntekijästä peittää näkyvistään ne, jotka tästä ideaalista poikkeavat ja joille on vaikeaa tulla osallisiksi työntekijän suojelusta.⁸⁹

Simon Deakin suhtautuu kriittisesti mahdollisuuksiin etsiä ratkaisua antroposeeniin aiheuttamiin elämän elettävyyden haasteisiin sellaiselta oikeudenalalta, joka on ollut kapitalistisen tavaratutannonkin marginaalissa. Yritys yhteensovittaa yrityksen voitontavoittelu vähentämällä siihen käytettyjä inhimillisiä ja luonnonresursseja tuottaa epävakautta. Viljasen varallisuus-oikeuden analyysin tapaan Deakin näkee ainoaksi vaihtoehdoksi omaisuuden, vastuun ja pääoman oikeudellisten käsitteiden uudelleen ajattelun.⁹⁰ Oikeudelle tyypillinen totalisoiva tieto rakentuu episteemisissä käytännöissä, jotka tuottavat subjektista irrallaan olevia objektiivisiksi oletettuja institutionalisoituvia kuvitelmia ja käsitteellisiä muodostelmia oikeudesta. Tällainen tietokäsitys tekee vaikeaksi oikeustieteen positionaalisuuden avaamisen ja ymmärtämisen merkitykselliseksi, tutkimusta koskevaksi valinnaksi.

4.2. Eettisyyden haaste

Feministiteoreetikko ja fyysikko *Karen Barad* on tieteenfilosofian perusteita käsittelevässä teoksessaan *Meeting the Universe Halfway* (2007) eritellyt materiaalsen maailman ja diskurssien välistä suhdetta. Kvanttifysiikkaa ja fyysikko *Niels Bohr*in tieteenfilosofiaa esimerkkinään käyttäen Barad osoittaa, miten luonnontieteen kova ydinkin on sidottu havaitsijan, koasetelman ja havaittavan muodostamaan takkuuntuneisuuteen (entanglement) niin, ettei lopulta ole mahdollista erottaa ontologisia ja epistemologisia kysymyksiä toisistaan. Jokaisessa koasetelmassa ja käsitteessä on läsnä myös tutkimuseettinen valinta: tutkimalla jotakin ei vain nähdä jotakin todellisuudesta vaan muodostetaan tietynlaista havaittavaa todellisuutta. Jos (ja kun) sekä materiaallinen että diskursiivinen ”todellisuus” ovat epätarkkoja ja todellisuus muodostuu näiden takkuuntumisista, ei tutkija voi ohittaa tutkimuksen eettisyyttä koskevia kysymyksiä eikä niitä ole myöskään mahdollista ennalta järjestää esimerkiksi ohjeistuksin tai säännöin. Tämä pätee yhtä hyvin suhteessa tutkijan positionaalisuuteen, tutkimuskohteen valin-

87 Deakin 2023, s. 289.

88 Viljanen 2021.

89 Ylhäinen 2015.

90 Deakin 2023, s. 290-291.

taan kuin tutkimuksen mahdollisiin tuloksiin. Ennen kaikkea se pätee suhteessa siihen hallinnan rakenteeseen, jossa uutta tietoa tuotetaan.

Bourdieuin teoriaa yhteiskunnan muodostavista valtakentistä on pidetty ongelmallisena esimerkiksi siksi, ettei kentän positiosta käsin voi olla kentästä vapaata, sen tarkkailuun kykenevää näkökulmaa, vaan tarkkailijan rooli on varattu kentän toimintaa tutkivalle sosiologille. Siten myös oikeustieteen tutkijan olisi mahdotonta irrottautua kentän valtapelistä. Oikeustieteilijä ei siten pysty episteemiseen refleksiivisyyteen oman toimintansa tai kentän valtelin suhteen. Feministisestä tieteenteoriasta käsin on kuitenkin esitetty, että refleksiivisyys tulee mahdolliseksi, jos kentän toimintaa jäsenetään uudella tavalla. Sosiologi *Paige L. Sweet* ehdottaa, että kestäväällä tavalla refleksiivinen tutkimus on mahdollista antamalla kentän valtelin kannalta marginaalisille toimijoille episteeminen etuoikeus (epistemic privilege), josta käsin tuotettu tieto ei ole kentän valtakamppailun keskiössä. Refleksiivisyys edellyttää myös episteemisen etuoikeuden tuottaman tiedon yhdistämistä muuhun tutkimuskohdetta koskevaan tietoon sekä lopulta näiden tietojen integroimista osaksi bourdiuelaisittain ymmärrettyä suurempaa tietorakennetta, eli sitä valtakamppailun kenttää, josta erilaiset tiedot nousevat.⁹¹

Esimerkiksi perheoikeuden alueella tutkimuseettiset valinnat koskevat myös sitä, miten tutkimuksessa näkyvät niiden intressit, jotka ovat tavalla tai toisella epävarmassa asemassa suhteessa oikeuteen, esimerkiksi yllärajaisten perhesuhteiden, vähävaraisuuden, koetun väkivallan, perheenjäsenten erilaisten oleskelustatusten tai vähemmistöaseman vuoksi. Myös työoikeuden kentällä erilaiset epävarmuudet kasautuvat. Epävarmoihin työmarkkina-asemiin ja turvatomimpiin työn teettämisen muotoihin joutuvat marjanpoimijat, ruokalähetit ja taiteellisen työn tekijät ovat usein vähävaraisia tai vähemmistöasemassa. On olennaista kysyä, mitä oikeus merkitsee näissä positioissa oleville ihmisille, onko oikeus heidän saavutettavissaan, miten he käyttävät oikeutta ja miksi, mitä haasteita he kohtaavat, kuinka he integroivat oikeuden osaksi arkeaan ja eettisiä kamppailuitaan ja mitä oikeus voi tarjota heille. Tällainen oikeuden toiminnan tutkiminen vaatii refleksiivisyyttä ja kutsuu, Sweetiä lainaten, pohtimaan ”keitä meidän pitäisi kuunnella ja miksi sekä kuinka sijoittaa eri toimijoiden ajatukset valtasuhteisiin” ja ohjaa ”lähestymään tutkimusta epistemologisella levottomuudella, koska olemme aina vaarassa toistaa ja uusintaa valtaa ja hegemonioita käsitteiden ja kategorioiden avulla”.⁹²

Perinteisen lainopin lisäksi myös vaihtoehtoisen lainopin, kriittisen oikeustutkimuksen tai monitieteisen oikeustutkimuksen on otettava vastuu oikeustieteellisen tutkimuksen eettisyydestä. Oikeustutkimuksen tekeminen perinteisistä poikkeavien metodein tai pyrkimys paljastaa oikeuden sisäinen ristiriitaisuus eivät pelasta eettiseltä pohdinnalta. Oikeustutkimuksessa on aina läsnä kysymys oikeuden ja vallan läheisestä suhteesta, eikä kysymystä oikeudellisen ajattelun roolista, tai käytettyjen, tutkittavien tai uusien käsitteiden ja periaatteiden merkitystä voi sivuuttaa. Niinpä oikeudellinen tutkimus esimerkiksi lapsen edusta tai työsuhteesta osallistuu aina myös oikeuden kentällä käytävään kamppailuun riippumatta siitä, mitä tutkimusmenetelmiä käytetään. Oikeustutkimuksella on aina potentiaalia ylläpitää totalisoivan tiedon kaanonian ja uusintaa sellaista hallinnan järjestystä, jonka puitteissa elämän eeltävyys vaarantuu. Siksi oikeustieteellisen tutkimuksen on oltava eettisesti hereillä, pohdittava omaa positionaalisuut-

⁹¹ Sweet 2020, s. 932.

⁹² Sweet 2020, s. 924.

taan ja suhdettaan oikeuden valtaan. Laajan prekarisaatioteesin kuvaama talouden ja epävarmuuden läpitunkema olemassaolo ja antroposeeni asettavat oikeuden tutkijalle erityisen haasteen, sillä eettisyys edellyttäisi kykyä vastustaa sitä hallinnan muotoa, joka yhä uudelleen asettaa meidät kilpailemaan keskenämme epävarmuuden keskellä yhä vähenevistä mahdollisuuksista.

5. Lopuksi

Luonnon, kulttuurin ja ihmisen takkuuntuminen asettaa erityisen haasteen oikeudelle elämän elettävyyttä turvaavana käytäntönä. Lehtisen mukaan ilmastokriisi edellyttää ympäristön nykyistä monipuolisempaa oikeudellista jäsentämistä, selittämistä ja ymmärtämistä itseisarvona.⁹³ Myös yksityisoikeudella on yhteys elämän elettävyyden edellytyksiin. Ballardini ja Cosi, Ballardini, Similä ja Kaisto sekä Viljanen peräänkuuluttavat yksityisoikeuden perusteiden uudelleen ajattelua.⁹⁴ Uudenlaisen vastuunottamisen ja huolehtimisen oikeuden keskiössä ei voi olla taloudellisen tehokkuuden maksimointi vaan elämän ylläpitäminen ja elettävyyden säilyttäminen.⁹⁵

Olemme tässä artikkelissa lähteneet liikkeelle sosiaalisesta, taloudellisesta ja ekologisesta kestävyyskriisistä, jota olemme nimittäneet antroposeeniksi tähän termiin liitetystä kriitikkistä huolimatta. Antroposeeni-termi painottaa kestävyyskriisin yhteyttä uusliberalistiseen talouteen erityisenä jälkiteollisen yhteiskunnan hallinnan muotona. Tätä hallinnan muotoa olemme puolestaan kuvanneet laajan prekarisaatioteesin käsitteen avulla. Laajassa prekarisaatiossa subjektin itesuhde rakentuu epävarmuuden haltuunottona tavalla, jossa subjektin vastuu rakentuu muista erottumiselle, muiden kanssa kilpailulle ja epävarmuuden sietämiselle.

Olemme käyttäneet antroposeeni-termiä myös kuvataksemme tiedon ja tietämisen luonnetta. Antroposeenissa tieto ja tietäminen on totalisoivaa, hierarkkista ja vaihtoehdotonta orientoitumista tietoon ja tietämiseen. Olemme osoittaneet, miten oikeuden kentällä totalisoivat tendenssit saavat aikaan tiedon rakentumisen objektiiviseksi ja neutraaliksi maailman haltuun ottamisen tavaksi, joka ylläpitää vallitsevaa talouden järjestystä ja jolle on luonteenomaista hallinnan säilyttämiseen osallistuminen.

Vuonna 1989 Smart korosti edelleen ajankohtaisessa teoksessaan, että oikeutta tulisi lähestyä tiedon ja määrittelyvallan käytäntönä pelkän lainsäädännön uudistamiseen tähtäävän politiikan sijaan.⁹⁶ Oikeudella on valtaa määrittellä, mitä tiedämme ja miten tulkitsemme tapahtumia. Juuri tähän valtaan feminismin tuli Smartin mukaan keskittyä sellaisen oikeuspolitiikan sijaan, jonka merkittävin ulottuvuus on oikeuden muodon legitimointi. Smart korosti feministisen tiedon ja epistemologian oikeudelle asettamaa haastetta kamppailussa, jossa kysymys on naisten kärsimien loukkausten tai haittojen määrittelemisestä oikeudellisesti relevanteiksi. Antroposeenin oikeudessa on kysymys juuri tästä: sellaisesta luontosuhteesta ja herruuden tavoittelusta luopumisesta, jolle merkittävä osa yksityisoikeudellisesta ajattelusta nojaa. Oikeustieteen on pohdittava omaa rooliaan ja suhtauduttava itseensä kriittisesti. Sen sijaan, että osal-

⁹³ Lehtinen 2021, s. 545.

⁹⁴ Ballardini – Kaisto – Similä 2021, Ballardini – Cosi 2020.

⁹⁵ Tuotantoon keskittyvän talouden tuottamien epätasa-arvoistavien erottelujen purkamiseksi on esitetty esimerkiksi siirtymistä hoivaan perustuvaan talouteen. Kinnunen 2022.

⁹⁶ Smart 1989.

listumme totalisoivan, vaihtoehdottoman ja talouden läpitunkeman hallinnan tuottamiseen, on meidän kyseenalaistettava, kysyttävä ja ajateltava uudelleen käsitteitä ja periaatteita, joita oikeuden kentän toimijoina käytämme.

Abstract in English

THE TOTALIZING KNOWLEDGE OF ECONOMY AND LAW

In our article, we examine the relationship between law and economy as a form of neoliberal governance, in light of the broad thesis of precarization and the knowledge practices characteristic to the Anthropocene. Using feminist theory, we explore the concept of knowledge and epistemic practices in legal studies and consider the ethical and positionality-related questions associated with legal research from these perspectives. The concept of totalizing knowledge concerns the power relations of knowledge and knowing, and in previous research, it has been particularly associated with Eurocentric masculinity and middle-classness. The totalizing knowledge of law is constructed through epistemic practices that produce institutionalized imaginaries and conceptual formations assumed to be objective and detached from the subject, who is assumed to hold the ideal characteristics of objectivity and neutrality. This conception of knowledge makes it difficult to open up and understand the positionality in legal scholarship, especially knowing subject, as a meaningful choice made in research. The ethical choices of research concern the entire field of legal studies equally. A change in legal thinking is necessary due to the sustainability crisis, and it requires the continuous questioning of the prevailing form of governance.

Keywords: antroposeeni, kestävyys, prekarisaatio, lainopin epistemologia, positionaalisuus

Lähteet

- Adams, Zoe, *The legal concept of work*. Oxford University Press 2022.
- Alhojärvi, Tuomo, Yllättymisiä: antroposkenen paranoia ja tiedon tilanteinen ongelma. *Tiede & Edistys* 1/2017, s. 36–56.
- Arvidsson, Matilda, On Gardens of the Anthropocene: Gendered Violence, Colonial Legal Encounters and Feminist Posthuman Kinship. *Journal of Human Rights and the Environment*. 2024 (painossa).
- Ballardini, Rose – Kaisto, Janne – Similä, Jukka, Developing novel property concepts in private law to foster the circular economy. *Journal of Cleaner Production* Vol. 279 2021, s. 1-10.
- Barad, Karen, *Meeting the universe halfway: Quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Duke University Press 2007.
- Bjørne, Lars, *Oikeusjärjestelmän kehityksestä*. Suomalainen lakimiesyhdistys 1979.
- Bourdieu, Pierre, The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field. *Hastings Law Journal* Vol. 38 1987, s. 814–853.
- Bourdieu, Pierre, *Homo Academicus*. Polity Press 1988.
- Bourdieu, Pierre – Passeron Jean-Claude, *Reproduction in Education, Society and Culture* (2nd ed.). SAGE Publications 1990.
- Castree, Noel, Changing the Anthro(p)scene: Geographers, global environmental change and the politics of knowledge. *Dialogues in Human Geography* 5(3) 2015, s. 301–316.
- Castrén, Anna-Maija – Forsberg, Hannele – Ritala-Koskinen, Aino, Harvinaisesta ja kielletystä tavanomaiseksi ja hyväksytyksi: muuttuva kulttuurinen ymmärrys av(t)ueroista suomalaisessa yhteiskunnassa. *Janus Sosiaalipoliittikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti* 27(4) 2019, s. 344–361. DOI: <https://doi.org/10.30668/janus.87977>
- Deakin, Simon, 'Labour Law and the 'Capitalocene': Law, Work and Nature in the Ecological Long Durée'. *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations* 39, no. 3&4 (2023): s. 281–292.
- Deakin, Simon – Ginis, David – Hodgson, Geoffrey M. – Huan, Kainan: Legal institutionalism: Capitalism and the Constitutive role of the Law. *Journal of Comparative Economics* 45(2017), s. 188-200.

- Douzinas, Costas, *State of Exception*. Edward Elgar Publishing 2023.
- Foucault, Michel, *Society Must be Defended*. Teoksessa *Lectures at the College de France 1975–1976*, Mauro Bertani – Alessandro Fontana (toim.) Penguin 2004.
- Foucault, Michel, *The Birth of Biopolitics*. Teoksessa *Lectures at the College de France 1978–1979*, Arnold Davidson – Alessandro Fontana – Francois Ewald (toim.) Palgrave Macmillan 2008.
- Gamble, Andrew, *The Spectre at the Feast: Capitalist Crisis and the Politics of Recession*. Palgrave MacMillan 2009.
- Grear, Anna, *Legal Imaginaries and the Anthropocene: ‘Of’ and ‘for’*. *Law and Critique* 31(3) 2020, s. 351–366.
- Grear, Anna, *Deconstructing Anthropos: A Critical Legal Reflection on ‘Anthropocentric’ Law and Anthropocene ‘Humanity’*. *Law and Critique* 26(3) 2015, s. 225–250.
- Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi työsopimuslain 1 luvun 1 §:n ja erityösopimuslain 13 luvun 15 §:n muuttamisesta. HE 215/2022 vp.
- Haraway, Donna, *Staying with the trouble: Anthropocene, Capitalocene, Chthulucene*, s. 34-76. Teoksessa Moore, J. W. (toim.) *Anthropocene or capitalocene? Nature, history, and the crisis of capitalism*. Pm Press 2016.
- Haraway, Donna, *Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective*. *Feminist Studies* 14(3) 1988, s. 575–599.
- Hautanen, Teija, *Väkivalta ja huoltoriidat*. Tampereen yliopisto 2010.
- Heenan, Anna (2021), *Neoliberalism, family law, and the devaluation of care*. *Journal of Law and Society* 48, s. 386–409.
- Helin, Markku, *Oikeustiede ja tutkimusetiikka*. *Lakimies* 6/2015, s. 787-810.
- Helin, Markku, *Perheoikeuden siveellinen luonne*. *Lakimies* 7–8/2004, s. 1244–1266.
- Henning, Ann, *Tidsbegränsad anställning. En studie av anställningsformsregleringen och dess funktioner*. Juristförlaget i Lund 1984.
- Hirvonen, Ari, *Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan*. Helsingin yliopisto 2011. <https://helda.helsinki.fi/items/9f946224-556d-4b2e-a071-d23a6cfa78b6> (viitattu 25.9.2024).
- Hollo, Erkki, *Antroposeeni ja kestävä kehitys. Lisämausteena viroseeni. Ympäristöjuriikka* 2/2020, s. 3–6.
- Juusela, Janne, Santtu Raitasuon artikkeli ei täytä oikeustieteellisen tutkimuksen vaatimuksia, *Lakimies* 7–8/2019, s. 1148–1150.
- Jokinen, Eeva, *Tohkeisuus*. Jyväskylän yliopisto 2015, s. 31-52.
- Jokinen, Eeva – Venäläinen, Juhana – Vähämäki, Jussi, *Johdatus prekaarien affektien tutkimukseen*. Teoksessa Jokinen Eeva – Venäläinen, Juhana (toim.), *Prekarisaatio ja affekti*. Jyväskylän yliopisto 2015, s. 7–30.
- Karhu, Juha, *Perusoikeudet ja oikeuslähdeoppi*. *Lakimies* 5/2003, s. 789-807.
- Kiikeri, Markku, ”Turvallistamisen” etiikka Suomen itärajapolitiikassa. *Perustuslakiblogi* 8.1.2024. <https://perustuslakiblogi.wordpress.com/2024/01/08/markku-kiikeri-turvallistamisen-etiikka-suomen-itarajapolitiikassa/>
- Kinnunen, Heini, *Erotteluja purkaen kohti hoivaavaa taloutta*. *Poliittinen talous* 10(2022):1, s. 161–169.
- Kinnunen, Taina – Venäläinen, Juhana, *Kulttuurintutkimus tietämisen tapana*. Tampere, Vastapaino 2022.
- Koulu, Sanna, *Lapsen huolto- ja tapaamissopimukset: Oikeuden rakenteet ja sopivat perheet*. Helsingin seudun kauppakamari. Lakimiesliiton kustannus 2014.
- Lacey, Nicola, *Unspeakable subjects: feminist essays in legal and social theory*. Hart Publishing 1998.
- Lauri, Marcus (2019), *Motivational Interviewing as Governmentality: Shaping Victims of Men’s Violence into Responsible Subjects?* *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 27(2), s. 112-124.
- Lehtinen, Sanna S., *Repeämä lakimaisemassa: Ilmastokriisi tilallis-ajallisena kaikkeuden konfliktina*. *Oikeus* 2021 (50); 4: s. 527–549.
- Leskinen, Minni, *Seksuaalinen itsemääräämisoikeus: rikosoikeuden muutos ja feministisen oikeusfilosofian mahdollisuus*. Turun yliopisto 2022.
- Linna, Tuula, *Sustainability ja prosessit – kestävä siviiliprosessioikeutta?* *Lakimies* 6/2018, s. 651–676.

- Luotonen, Aino, Millaisista perheistä 2020-luvun nuoret aikuiset unelmoivat? Perheyhteiskunta-blogi 15.3.2024.
<https://www.perheyhteiskunta.fi/2024/03/15/millaisista-perheista-2020-luvun-nuoret-aikuiset-unelmoivat/>
- MacKinnon, C. A. (1982), Feminism, Marxism, method, and the state: An agenda for theory. *Signs*, 7(3), s. 515–544.
- Mustasaari, Sanna (2024), “We are here to put the past behind us”: Violence and welfare governmentality in Nordic family laws. *Journal of Social Welfare and Family Law* 46:2, s. 167–186.
- Mustasaari, Sanna, Transnational families and belonging in law. Helsingin yliopisto 2017.
- Murphy, Tim, *As if: Camera juridica*. Teoksessa Douzinas, Costas – Goodrich Peter – Hachamovitch, Yifat (toim.) *Politics, Postmodernity and Critical Legal Studies*. Routledge, s. 69–106.
- Niemi, Johanna, Onko ’oikeus ja sukupuoli’ oikeudenala? *Lakimies* 7-8/2015, s. 1022-1039.
- Niemi, Johanna, Oikeudellisen ajattelun muutos: onko tasa-arvo oikeudellistumassa? Teoksessa Kantola ym. (toim.): *Tasa-arvopolitiikan suunnanmuutoksia*. Gaudeamus 2020.
- Paloniitty, Tiina, Kestävyysoikeus: oikeudenala, temaattinen kokonaisuus vai jotain muuta? *Lakimies* 1/2022, s. 182–184.
- Penttilä, Seppo, Vastine Santtu Raitasuon esittämiin huomioihin. *Lakimies* 7–8/2019, s. 1187–1189.
- Pihlajarinne, Taina, Kohti kestävämpää immateriaalioikeutta? *Ympäristöjuriidikka* 3/2021, s. 23–37.
- Pyöriä, Pasi – Ojala, Satu, Prekaarin palkkatyön yleisyys: liioitellaanko työelämän epävarmuutta? *Sosiologia* 1/2016, s. 45–63.
- Pöyhönen, Juha, Uusi varallisuus oikeus. *Lakimiesliiton kustannus* 2000.
- Raitasuon, Santtu, Oikeustiedettä vai asianajoa? Kriittisiä näkökulmia vero-oikeuden tutkimukseen. 2022.
- Raitasuon, Santtu, Verosuunnittelun tiede? Tapaustutkimus akateemisen verotutkimuksen sidonnaisuuksista. *Lakimies* 6/2019, s. 695–726.
- Raitasuon, Santtu, Ideologinen laintulkinta vero-oikeudessa. *Lakimies* 3–4/2018, s. 363–386.
- Rautiainen, Pauli – Kostiaainen, Aura – Kurki, Visa – Soininen, Niko – Määttä, Tapio, Oikeus ja sen tutkiminen. *Vastapaino* 2023.
- Similä, Jukka, Kestävyyssmurros ja oikeus. *Ympäristöjuriidikka* 4/2021, s. 6–24.
- Smart, Carol, *Feminism and the power of law*. Routledge 1989.
- Steffen, Will – Grinewald, Jacques – Crutzen, Paul – McNeill John, The Anthropocene: conceptual and historical perspectives. *Philosophical Transactions of the Royal Society A*(2011) 369, s. 842-867.
- Sweet, Paige L., Who Knows? Reflexivity in Feminist Standpoint Theory and Bourdieu. *Gender & Society*, 34(6) 2020, s. 922-950.
- Tooze, Adam, Welcome to the world of the polycrisis. *Financial Times* 28.10.2022.
- Tuori, Kaarlo, Kriittinen oikeuspositivismi. *Werner Söderström lakitieto* 2000.
- Wilhelmsson, Thomas, Siviilioikeuden hiipivä eurooppalaistuminen ja Suomen oikeuslähdeoppi. *Lakimies* 7-8/2020, s. 1172–1196.
- Viljanen, Mika, Antroposeenin varallisuus oikeus. *Oikeus* 4/2021, s. 503–526.
- Ylhäinen, Marjo, Työoikeus ja prekaari yhteiskunta. *Forum Iuris* 2015.
- Ylhäinen, Marjo, ’Pierre Bourdieu ja oikeuden valta’, teoksessa Toomas Kotkas – Susanna Lindroos-Hovinheimo (toim.) *Yhteiskuntateorioiden oikeus. Tutkijaliiton Epistemes-sarja*. 2010.
- Ylhäinen, Marjo – Mustasaari, Sanna, Governing insecurity oin a Nordic welfare state during sustainability crisis: Rethinking epistemic standpoints of Finnish labour law and family law. *Retfærd* 1/2025 (tulossa).
- Äimä, Kristiina, Vastine Santtu Raitasuon artikkelista Verosuunnittelun tiede? Tapaustutkimus akateemisen verotutkimuksen sidonnaisuuksista (Lakimies 6/2019). *Lakimies* 7–8/2019, s. 1181–1184.